

بارگاه خورشید

معرفی حج تمتع حرم مطهر رضوی

آستان قدس رضوی

عنوان و نام پدیدآور	بارگاه خورشید: معرفی مجموعه حرم مطهر رضوی / تهیه‌کننده [آستان قدس رضوی].
مشخصات نشر	مشهد: بنیاد پژوهش‌های اسلامی، ۱۳۹۶.
مشخصات ظاهری	۱۸۸ ص.
شابک	978-600-06-0151-5
وضعیت فهرست‌نویسی	قیافا.
یادداشت	کتابنامه.
موضوع	علی بن موسی (ع)، امام هشتم، ۶۱۵۳ - ۲۰۳ ق. — آرامگاه.
موضوع	Ali ibn Musa, Imam VIII Tomb
موضوع	آستان قدس رضوی — راهنماها.
موضوع	آرامگاه‌های اسلامی — ایران — مشهد.
موضوع	آستان قدس رضوی.
شناسه افزوده	بنیاد پژوهش‌های اسلامی.
شناسه افزوده	Islamic Research Foundation
رده دیویی	۲۹۷ ۷۶۷۲
رده کنگره	۱۳۹۵ ۲ پ ۲۶۲
شماره کتابشناسی ملی شماره	۴۶۳۱۳۳۳

بارگاه خورشید

معرفی مجموعه حرم مطهر رضوی

نویسندگان:

اسماعیل رضایی‌برجکی، دکتر میثم جلالی، سیدحسن حسینی،

ابوالفضل زارعی، بهزاد نعمتی

ویراسته محمد طاهر چهارجوی

چاپ اول: ۱۳۹۶ / ۱۰۰۰ نسخه، وزیری / قیمت ۱۲۰۰۰۰ ریال

چاپ و صحافی: مؤسسه چاپ و انتشارات آستان قدس رضوی

بنیاد پژوهش‌های اسلامی، مشهد: صندوق پستی ۳۶۶-۹۱۷۳۵

تلفن و دورنگار واحد فروش بنیاد پژوهش‌های اسلامی: ۳۲۲۳۰۸۰۳

فروشگاه‌های کتاب بنیاد پژوهش‌های اسلامی، مشهد: ۳۲۲۳۳۹۲۳، قم: ۳۷۷۳۳۰۲۹

www.islamic-rf.ir info@islamic-rf.ir

حق چاپ محفوظ است

فهرست مطالب

۱۱	سخن ناشر
۱۵	مقدمه
۱۸	فصل اول: کلیات
۱۸	سیر تحول تاریخی
۳۰	تشکیلات اداری و سازمانی
۳۷	ویژگی های هنری و معماری
۳۷	الف) شاخصه های معماری
۴۰	ب) هنرهای وابسته به معماری
۵۳	فصل دوم: اجزای معماری حرم مطهر و پیرامون آن
۵۳	۱- بقعه مطهر
۶۴	۲- رواق ها
۶۵	۱-۲ دارالسیاده
۶۷	۲-۲ دارالحفاظ

۸- بقعه پیرپالان دوز (شیخ محمد عارف) ۱۳۱

فصل سوم: نهادهای فرهنگی ۱۳۴

۱- کتابخانه ۱۳۶

۲- مدارس ۱۴۱

۱-۲-۱- مدرسه پریزاد ۱۴۲

۲-۲-۱- مدرسه دودر (یوسف خواجه / یوسفیه) ۱۴۳

۲-۳-۱- مدرسه میرزا جعفر ۱۴۵

۲-۴-۱- مدرسه میرزاخان ۱۴۶

۲- موزه‌ها ۱۴۷

۴- دانشگاه علوم اسلامی رضوی ۱۵۴

۵- بنیاد پژوهشهای اسلامی ۱۵۶

فصل چهارم: نهادهای رفاهی ۱۵۹

۱- دارالشفای ۱۶۱

۲- مهمانسرا ۱۶۴

فصل پنجم: مشاهیر برجسته مدفون در حرم رضوی ۱۶۸

۱- ظہیرسی - فضل بن حسن (۴۶۸-۵۴۸ ق.) ۱۶۸

۲- صفوی - شاه طهماسب (۹۱۹-۹۸۴ ق.) ۱۶۹

۳- عاملی - بهاء الدین محمد (۹۵۳-۱۰۳۰ یا ۱۰۳۱ ق.) ۱۷۱

۴- حزر عاملی - محمد (۱۰۳۳-۱۱۰۴ ق.) ۱۷۲

۵- اصفهانی (نخودکی) - حسنعلی (۱۲۷۹-۱۳۶۱ ق.) ۱۷۳

فهرست مطالب < > ۷

- ۶- راجه محمودآباد - احمد علی خان (۱۳۲۳- ۱۳۹۳ق) ۱۷۴
- ۷- ادیب نیشابوری - محمد تقی (۱۳۱۵- ۱۳۹۶ق) ۱۷۵
- ۸- ملک - حسین آقا (۱۲۵۰- ۱۳۵۱ش) ۱۷۶
- ۹- میلانی - سید محمد هادی (۱۳۱۳- ۱۳۹۵ق) ۱۷۷
- ۱۰- هاشمی نژاد - سید عبدالکریم (۱۳۱۱- ۱۳۶۰ش) ۱۷۹
- ۱۱- شریعتی - مزیدانی - محمد تقی (۱۲۸۶- ۱۳۶۶ش) ۱۸۰
- ۱۲- جعفری - محمد تقی (۱۳۰۴- ۱۳۷۷ش) ۱۸۱
- ۱۳- مروارید - محمد علی (۱۲۹۹- ۱۴۲۵ق / ۱۳۸۳ش) ۱۸۲
- ۱۴- فلسفی - میرزا علی (۱۳۰۶- ۱۳۸۴ش) ۱۸۳
- ۱۵- واعظ طبسی - عباس (۱۳۱۸- ۱۳۹۴ش) ۱۸۴
- ۱۶- واعظزاده خراسانی - محمد (۱۳۰۲- ۱۳۹۵ش) ۱۸۶

سخن ناشر

حرم مطهر حضرت علی بن موسی الرضا علیه السلام، هشتمین اختر تابناک خاندان نبوت و ولایت، تعلق آن به خدا و کانون عشق و زیارت است. پیدایش شهر مشهد و سبب نام‌گذاری آن، به شهادت آن حضرت و استقرار مرقد مطهرشان در این سرزمین وابسته است و این موسی در روند تحولات و شهرت این شهر نقشی اساسی دارد.

هارون الرشید، خلیفه عباسی، در سال ۱۹۳ ه.ق. برای فروخواباندن برخی شورش‌ها به خراسان لشکر کشید و از قضا در این بار درگذشت. او را در جوار شهر نوغان، در روستای سناباد، در سرداب کاخی که از پیش از آن از سردارانش به نام حمید بن قحطبه در میانه باغی ساخته بود، دفن کردند و در آن عمارت برای پدرش قبه و بقعه‌ای ساخت. ده سال پس از مرگ هارون، امام رضا علیه السلام به هنگام بازگشت از مرو و رسیدن به نوغان توس، به دسیسه مأمون در سال ۲۰۳ ه.ق. به شهادت رسید و پیکر مطهرش را خاک همان سرداب در آغوش کشید. از آن پس، سناباد به این میزبانی، بلند نام شد و به مشهد (محل شهادت)، مشهد الرضا، ارض اقدس و مشهد مقدس نامور گردید.

حرم مطهر با پیشینه کهن سال خود، در طی سالیان از بنایی محدود و محصور، به مجموعه‌ای بزرگ و باشکوه تبدیل شد و چنان معماری و هنر ایران اسلامی در بناهای آن تجلی یافت که بسیاری از جلوه‌هایش، همتایی ندارد. چه بسیار معماران، سنگ‌تراشان، کاشی‌کاران، آینه‌کاران، منتبت‌کاران، زرگران و خوشنویسانی که هم ذوق و هنر خود را از سرایمان در بناهای این مکان مقدس به یادگار گذاشته‌اند.

با وجود آنکه حرم مطهر به عنوان هسته اصلی شهر مشهد، از سده چهارم تا دوره پهلوی، به سبب جنگ‌ها، کشمکش‌های سیاسی و تعصب‌های مذهبی، بارها مورد هجوم و آسیب قرار گرفته است، شیفتگان و ارادتمندان اهل بیت علیهم‌السلام، پیوسته در بازسازی و توسعه آن کوشیده‌اند.

بی‌شک، در ساخت و سازهای گوناگون حرم مطهر، پادشاهان، امیران و دیگر شخصیت‌های عالی‌رتبه سیاسی و نظامی نقش داشته‌اند؛ اما بیش از همه این دوره‌ها، پس از انقلاب شکوهمند اسلامی، اولاً به بارگاه ملکوتی حضرت امام رضا علیه‌السلام و مجموعه آستان قدس رضوی توجه کرد. طرح بزرگ توسعه حرم رضوی در داخل و اطراف فلکه حضرتی آغاز گردید. رواق‌ها، صحن‌ها، بست‌ها، گذرگاه‌ها و توقفگاه‌های بسیار ساخته شد و مراکز علمی و پژوهشی و مدرسه و دانشگاه تأسیس گردید. بناهای فرسوده با بهسازی یا بازسازی سامان یافت و فضاهای حرم به صد هکتار رسید. در این فعالیت‌ها، ذوق و هنر و دانش به هم درآمیخت و در تزئینات بناها و آثار معماری حرم جلوه‌گر شد. شأن و شوکت حرم رضوی موجب آمد که آستان قدس به یکی از ارکان مؤثر در سیاست‌گذاری‌ها و تصمیم‌گیری‌ها در اجرای طرح‌های کلان شهر مشهد تبدیل شود. از سوی دیگر، این

شهر به واسطه قداست حرم مطهر، به عنوان یکی از شهرهای مهم مذهبی جهان اسلام و پایتخت معنوی ایران شناخته شد و در حوزه مذهبی، نقشی فرامولی یافت.

* * *

بنیاد پژوهشهای اسلامی آستان قدس رضوی از آغاز تأسیس، شناسایی و شناساندن فرهنگ رضوی و تاریخ تشکیلات آستان قدس را وجهه همت خود قرار داد و بر این باور است که تلاش برای شناخت هر چه بیشتر سیره و اندیشه امام رضا علیه السلام از طرفی و نشان دادن جلوه‌های معماری حرم از دیگر سو، زمینه ساز آشنایی با آیین‌های دینی و تاریخ هنر ایرانی - اسلامی می‌شود. از این رو، کتاب‌های گوناگونی در این زمینه‌ها به چاپ رسانده است.

و اما کتاب پیش روی شما خراسان گرامی، اثر ارزشمند دیگری است، مستند به منابع موثق و کهن و نیز پژوهش‌های پرجلالتی که به یاری چند تن از پژوهشگران این مرکز در پنج فصل سامان یافته است.

فصل اول، گزارشی است در مورد سیرتاریخ، تشکیلات اداری و سازمانی، و جلوه‌های هنری و معماری حرم مطهر و آستان قدس رضوی. در این فصل، پیشینه و گذر ساخت و سازها از دوره سامانیان تا روزگار معاصر بررسی و تحقیق شده است.

فصل دوم، به اجزای اصلی حرم مطهر و پیرامون آن می‌پردازد و به تاریخ و چگونگی ساخت بقعه مطهر، رواق‌ها، صحن‌ها، بست‌ها و مسجدها اختصاص دارد. در این فصل، علاوه بر بررسی سیرتاریخی، شاهکارهای هنری و معماری، به دقت توصیف شده است.

فصل سوم، مربوط به شرح و توضیح نهادهای فرهنگی مانند کتابخانه مرکزی، مدرسه‌ها، موزه‌ها، دانشگاه علوم اسلامی رضوی و بنیاد پژوهش‌های اسلامی آستان قدس رضوی است.

فصل چهارم، بارزترین خدمات به زائران را برمی‌شمارد و به سرگذشت دارالشفاء و مهمانسراها و چگونگی تأسیس بیمارستان‌های تخصصی و فوق تخصصی آستان قدس در مشهد و دیگر شهرهای ایران می‌پردازد.

فصل پنجم شرح شیرین زندگانی و شیوه طلبگی و علم‌آموزی و آثار و تألیفات برخی از فقیهان رعایای دینی است که در جوار حرم مطهر به خاک سپرده شده‌اند.

با وجود اینکه بنیاد تاکنون در اب‌های سودمندی در مورد آثار و بناها و تاریخ تشکیلات آستان قدس به چاپ رسانیده، اما این اثر را حلاوتی دگر است، زیرا علاوه بر آنکه همه نظریات نویسندگانش، مستند به منابع موثق و کهن است، به لحاظ رسایی محتوا و روانی نیز درخور توجه و از نظر نثری و معماری بر محور پژوهش‌های میدانی استوار است. همچنین تصاویر و نقشه‌ها، در جای جای کتاب، پا به پای قلم، یاور مؤلفان شده است.

بنیاد پژوهش‌های اسلامی، ضمن قدردانی از تلاش‌های نویسندگان این اثر، مطالعه آن را که در واقع تماشای تاریخ مجموعه حرم رضوی و نشان‌دهنده ذوق و هنر مسلمانان است به همه پژوهندگان پیشنهاد می‌کند.

بنیاد پژوهش‌های اسلامی

آستان قدس رضوی

مقدمه

يا أَيُّسَ «طوس» سَقَاكَ اللهُ رَحْمَتَهُ
طَابَتْ بِكَ عَمَلِكُ فِي الدُّنْيَا وَزَيْنَتِهَا
يا قَبْرَهُ! انْ كَفَبْتَ تَضَمَّنَهُ
فَخِرَابُكَ انْ غَبَّ وَظَبَّ بِنْتَهُ
ماذا حَوِيَتْ مِنْ الخَيْرَاتِ يا «طوس»
شَخْصٌ زَكِيٌّ بِ«سَنَا أَبَادَ» مَرْمُوسِ
عِلْمٍ، وَحِلْمٍ، وَتَطْهِيرٍ وَتَقْدِيشِ
وَبِالْمَلَأْنِكَةِ الأَبْرَارِ مَحْرُوسِ

بارگاه منور رضوی، قبله گاه دوست داران پیامبر رحمت ﷺ و خاندان نبوت ﷺ در طول زمان ها و عرض باورهاست. تجلیم آیه شوق ورزی به خداوند باری تعالی با راهنمایی اولیا و اصفیا، کانون صلح رصفا، مزیستی و همگرایی، زمزمه و زیارت، بودن و شدن، و آغاز حرکت و رسیدن.

چه بسیار هنرمندانی که نهایت ذوق خود را در تزیین و تزییل بقعه و بارگاهش صرف کردند؛ از سنگ تراشان مشهد و توس و معماران و مجسمه سازان شیرازی، تا

۱- «ای سرزمین طوس! خداوند تورا از رحمت خویش، سیراب نماید، به خاطر آنچه که از نیکی ها و سعادت ها در بر گرفته ای، ای طوس! زمین های تو در همه دنیا، پاک و سبزو خرم شد، و آن شخص (حضرت رضا رضی الله عنه) که در سناباد به خاک سپرده شده، این سرزمین را آراسته است.

ای قبر (امام رضا رضی الله عنه)! توقبری هستی که علم و حلم و پاکی و قداست، را در خود گرفته است. افتخار کن و بیال از اینکه به خاطر جسد مطهر حضرتش، مورد غبطه و حسرت جهانیان هستی، همان که زیر پوشش نگهبانی فرشتگان شایسته الهی است». (قصیده علی بن عبدالله خوانی).

خوشنویسان، زرگران و قلم‌زنان اصفهان و بسیاری دیگر که با عشق و ارادت نقش زدند، کتیبه نگاشتند، کاشی‌های ظریف و ماندگار خلق نمودند و ایوان و رواق برافراشتند. همراه و همدوش آن‌ها، انبوه کارگرانی که عرق ریختند و با اخلاص و اشتیاق خشت خشت بناهای عظیم و پرشکوه را به دوش کشیدند. سلاطین، امرا و وزرایی که اعتبار خود را در خدمت به آستان مبارک یافتند و صاحبان مکنّت، از تاجران تبریزی تا مهارابنه‌ها، هندی، که با وقف مال و ملک، نام خود را جاودانه ساختند.

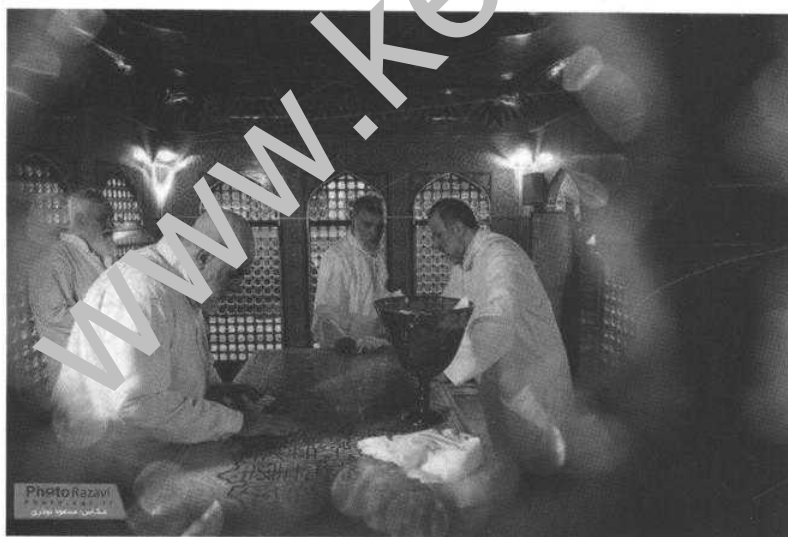
بسیار ساله‌ای در گوشه و کنار جهان اسلام در جوار حرمت بیتوته کردند تا بیاموزند و بیاموزانند. زرها و مدرسه‌هایی که به دست و نام محدثین، فقیهان، متکلمان و فیلسوفان قرن، قم، جبل‌عامل، احسا، عراق، هرات، بلخ، هند و سند دایر گردید تا عالم پروری کنند. کتاب‌ها و رساله‌هایی که نوشته شدند و کتابخانه‌هایی که انباشته از کتاب‌گریبان، خلوتگاه جویندگان علم باشند.

شاعرانی که تمام قریحه خود را به کار گرفتند. تا فضیلت اهل بیت علیهم‌السلام را در کنار غربت و قربت مرقد علی بن موسی الرضا علیه‌السلام تصویر نمایند. از دعبل خزاعی که غم و غربت را چاشنی قصایدش در مایه «ام و وصف «قبرطوس» می‌کند، تا ابن عبّاد که شوق زیارت دارد و از زائرانش «أبلغ سألهم الرضا التماس می‌کند. شاعر پرآوزه جامی «حریم درش» را «قبله‌گاه سلاطین» می‌خواند و... این حکایت همچنان ادامه می‌یابد.

در یک کلام، بارگاه منور رضوی، آینه‌ای از فرهنگ و تمدن اسلامی - ایرانی است که برکات حضور پرخیر عالم آل محمد صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم در خراسان و ایران را نمایندگی می‌کند. آثار هنری، علمی، اجتماعی، سیاسی و اقتصادی که از وجود این قبر شریف در مشهد توس متبلور گشته و می‌شوند، از نخستین سده‌ها تا کنون، در صدها عنوان

کتاب، رساله و مقاله گزارش و نشر شده است. همان گونه که آثار و نعمت های این بقعه و بارگاه را پایانی نیست، نوشتن و گفتن از آن هم بی پایان است و هرروز صاحبان قلم با اشتیاق، برگی تازه بر آن می افزایند و رنگی تازه می زنند.

در این نوشته که به مناسبت انتخاب شهر مشهد مقدس به عنوان پایتخت فرهنگی جهان اسلام در سال ۲۰۱۷ میلادی تهیه شده است، گزارشی اجمالی از سرگذشت بارگاه منور رضوی در طول تاریخ و سیر ساخت و سازهای آن در دوران مختلف داده شده است. قسمت های اصلی مجموعه حرم مطهر معرفی و شاهکارهای هنری و معماری آن برجسته سازی و توصیف شده است، همچنین با نگاهی به سیرتشیکیلات اساری و نهاد تولیت، برخی نهادها و سازمان های این مجموعه با آخرین تغییرات آن معرفی شده اند.

تصویر ۱: آیین غبارروبی ضریح مطهر رضوی